

nem használunk kopulát, többnyire egy-egy „lehet”-tel, „lesz”-szel, „-hat/-het”-tel vagy „talán”-nal érzékeltethető. Tóth Éva is jobbra ezekkel a megoldásokkal él; ügyes leleménye az „*eszerint*” betoldása (89. o.) vagy a feltételes mód gyakoribb használata; olykor ugyan egyáltalán nem fordítja: „*A teológusok feltételezik, hogy az örökkévalóság az a pillanat, amelyben csodálatos módon egyesülnek ezek a különféle idők.*” (88. o.)

Ha ilyen kilügzött, repetitív és „talán”-os a borges-i esszényelv, vajon milyen az a bizonyos szerzői hang? Izzó és emberi, spanyolul és hála istennek magyarul is. A nyelvi egyszerűség következetesen ellentéteztet az emelkedett gondolatiságot, mégpedig úgy, hogy annak nem lefelé, hanem felfelé csavarja a lángját. A szerzői hangot e két végpont közötti feszültség hordozza, s olyan rezonanciával tölti meg, hogy szinte „élőben” közvetíti azt a szellemi izgalmat, amit Borges „fennhangon való gondolkodása” jelent. A nyelvi egyszerűség egyszersmind áttetszővé teszi az ideákat – s kicsoda ideákat! –, s hagyja, hogy az eszméken túl akadálytalanul hasson a borges-i gondolkodásmód. Itt nincs metaforás áttétel, mint a költészetben, se szövevényes jelképháló, mint a novellákban: az esszéikben közvetlen közletről hallhatja az olvasó egy nagy gondolkodó földközeli, esendően emberi vallomását. Sőt a kötet első darabjában, A KÖNYV-ben Borges teljesen szokatlan módon még ki is lép a függöny elé, s a fentebb említett személytelen, kopár nyelvezetet félretéve így szól: „...*azt szeretném, ha úgy hangzana, mint egy vallomás, amit mindnyájuknak külön-külön tesztek, nem mindenkinek, mert a mindenki absztrakció, és az egyes ember való-ság.*” (21. o.)

A Borges-kritika egyik alaptézise a spanyolitan nyelvezet (azt hiszem, Rulfo utalt így Borgesra: az az argentin, aki spanyol szavakkal angolul ír?), a másik pedig a hús-vér ember iránti érzéketlensége. Egyik vád sem alaptalan, de ha ez az idegenszerű nyelvezet olyan hangot szólaltat meg, mint amelyet A HALHATATLANSÁG-ban hallunk, s olyan emberül szól, mint e kötet előadásnak nevezett öt vallomásában, talán felmenthetjük a szerzőt. Ha a *fü*lünk-re hallgatunk, biztosan megtehetjük

Scholz László

KELET-EURÓPAI KÓPÉREGÉNY

*Josef Skvorecký: Csoda
Fordította: V. Detre Zsuzsa
Európa, 1993. 676 oldal, 571 Ft*

A CSODA kétségkívül kulcsregény. Nemcsak azért, mert az olvasó – főleg a felnőtt cseh (szlovák) – könnyen rájöhet, hogy „*Hejl, a világhírű drámaíró*” nem más, mint Václav Havel, „*Nabal, a tehetséges prózaíró*” Vladimír Páral, és Milan Forhont = Milos Forman, hanem azért is, mert maga a szerző sem ellenzi, hogy művét ekként olvassuk. Amikor például Václav Kopeckýt, az ötvenes évek rettegett belbiztonsági miniszterét Gottwald, Bacilek, Zapotocký és más történelmi nevek társaságában Kopečný néven szerepelteti (mintha teszem azt, egy magyar regényben az ÁVH egykori főnökét Péteri Gábornak nevezné), ez nyilvánvaló útmutatás: tessék a könyvet „egy az egyben” olvasni. Ugyanakkor Skvoreckýnek meglehet a véleménye rólunk, történelmi voyeurokról, mert egyebek között a következő fricskát engedti meg magának: Említést tesz egy „Albrecht” nevű korai szocialista íróról és annak HANA, A MUNKÁSLÁNY című regényéről, ám mintegy száz oldallal odébb ugyanezen író Ivan Olbracht néven jelentkezik, s így is hívták ténylegesen az ANNA, A PROLETÁRLÁNY szerzőjét.

A kulcsregényeknek azonban – mint általában a könyveknek – megvan a maguk sorsa: az ábrázolt helyszíntől alig néhány száz kilométerre már senkit sem érdekel a *who is who*. Hogy a példánál maradjunk: „*Hejl, a világhírű drámaíró*” vagy „*Nabal, a tehetséges prózaíró*” – az állandó jelző mindkét esetben Skvoreckýnek két kollégával szembeni megkülönböztetett ellenszenvét sugallja – számunkra elsősorban regényalakok, akiknek önmagukban kell megállniuk. Valójában ezt is teszük 1968 nyarának valóságos történelmi eseményei közepette:

„*Odakinn az alacsony kópárkányon a főtítkárd üldögélt, körülötte tiszteletű kisebb csoportja, és a világhírű drámaíró épp hevesen magyarázott neki valamit. [...] – Elhíheti nekem, főtítkárd úr – bizonygatta a drámaíró. – Minálunk gyakorlatilag mindenki a szocializmus híve.*”

Az »úr« megszólítást a főtitkár még szemlátomást nem szokta meg. Talán rossz lelkiismeretet ébresztett benne. A kórkórólton ult ezüst mintás, könnyű öltönyben, amül azért adtak rá, hogy reprezentáljon, háta mögött a nyári petrimi hegyoldal zsongott, és a közeli amerikai nagykövetség kertjében, egy kis lugas tetején a hatvannyolcas nyár újabb zavarbaejtő szimbólumaként az amerikai zászló világított. A főtitkár feje fölött, melyet karikatúrába illő orr díszített, párás csillagok úsztak.

– Gondolja? – kérdezte a drámairótól.

Vagys számunkra nemcsak a kódolt Hejls-Havel, hanem a kódolatlan Dubček is típusként jelentkezik: elhisszük, hogy kelet-európai reformnyarak idején ilyen kópárkányokon, ilyen öltönyökben szoktak üldögeálni a pártfőtitkárok, efféle közhelyekkel traktálják őket a politikába csöppent világhírű drámaírók, mígnem a *mindenkori* szovjet vezetés megelégteli a dolgot, és elküldi tankjait a megfelelő fővárosokba. S jóllehet, *ilyesmi* ebben a formában csak egyszer esett meg, a helyzetben van valami örök, tipikus, egy az utószóban említett Skvorecký-könyv címével szólva: „*Régvoltmindig*”.

Skvorecký számára a történelem nyomasztó, gyakran véres, egyszersmind azonban groteszk és banális történekek sorozata. Havel, Páralal és másokkal szemben ez a szemlélet lehet *igazságtalan*, az ábrázolás módját tekintve azonban *igaz*.

Miközben azon tűnődöm, mi lehet a receptje Skvorecký regényírói művészetének, a nemzeti mitozsoktól való minden berzenkedésem ellenére kénytelen vagyok elfogadni, hogy létezik – legalábbis az irodalmi mntákban – cseh nemzeti karakter. Amikor Müllerné 1914 nyarán közli Svejkkal, hogy „*megölték Ferdinandot*”, s erről a derék kutyakereskedőnek a hasonló nevű nuslei kocsmáros jut eszébe, akkor egy elbeszélő *elvvél* van dolgunk: bármely történet csak egy a számtalan lehetséges közül, s ezekből az aprócska történetekből is ezerszám ágaznak el anekdoták. Mig azonban Haseknél az aprócska melléktörténekek *fürtökben* lógnak a cselekmény ágain, Skvoreckýnél titkos, már-már misztikus összefüggésben állnak az alaptörténettel.

A CSODA – amely a GYÁVÁK című regény autonóm műként olvasható folytatása – voltaképpen kópéregény, a németek úgy mondanák: *Schelmenroman*. Hőse, a fiatal Danny

Smirický a negyvenes évek végén Kostelec kisvárosban az ottani szociális-egészségügyi leányiskola tanára. A kinevezését megelőző gyorstalpaló tanfolyamon Smirický egy orosz tanárnőtől kiadós trippert szerzett, s emiatt képtelen viszonzni Ravaszka, a tizenhét éves diáklány heves érdeklődését.

Minthogy a tanár nem akarja bevallani nemi betegségét, a meg-megújuló ostromot azzal védi ki, hogy ő vallásos katolikus, s így csakis a házasság keretében hajlandó elfogadni a szerelem gyönyöreit. Gellen doktor segítségével kigyógyulván a szörnyű kórból, enged Ravaszka csábításának, aki kifejezetten az ő kedvéért, a katolizálás szándékával látogatja Doufal plébánost. Házasságon kívüli egyesülésük azonban szemlátomást nem tesszik az Egek Urának – legalábbis Ravaszka erre következtet a másnapi eseményből, abból, hogy istentisztelet közben hirtelen megmozdul Szent József szobrocskája. Azaz: megtörténik a *csoda*.

Csakhogy az előző évben teljhatalomra szert tett Kommunista Párt egyetlen komoly ellenfelének éppen a katolikus egyházat tekintti. Doufalt letartóztatják, majd kinzásokkal arra kényszerítik, hogy fellépjen egy filmben, s leleplezze magát, mint aki ügyes szerkezet segítségével az oltár mögül maga manipulálja a szobrot. Az államvédelmi szervek azonban csúnya hibát követnek el: a forgatáshoz nem Józsefet, hanem Szűz Máriát „gépessítik”, s ezért újra kell produkálniok a leleplező filmet. Ekkor azonban már kénytelennek szimésszel dolgozni, mert a páter időközben behalt a kinzásokba, s hivei körében mártírként tisztelik.

E két cselekményszál köré csoportosítja Skvorecký ezernyi anekdotáját s könyvének hozzávetőleg száznegyven szereplőjét. A „kosteleti csoda” s az azt követő, a magyar olvasót Pócspejtrire emlékeztető kampány ugyanis tovább él a hatvanas években. Az időközben sikeres operett- és krimiíróvá avanszált főhős szüntelenül beleütközik a régi történetbe, ugyanúgy fut utána, mint a SZENT PÉTER ESERNYÓJE vagy a TIZENKÉT SZÉK hősei a kincs után. Odáig ugyanis minden világos számára, hogy a csehszlovák ÁVH a „csodából” koncepciót ügyet csinált, amely csak része volt a korabeli antiklerikális és kulákellenes hajtóvadászatnak, egyik epizódja a börtönök, lágererek és uránbányák

hosszú szenvedéstörténetének. Ugyanakkor Smirický, mint felvilágosult ember, a másik oldal magyarázatában is kételkedik, vagyis épp azt nem hiszi el, ami az akkori meggyőzőtörtek morális tartását megalapozta: Szent József csodatételét.

Elmondhatjuk, hogy e krimiszerű történetből kiindulva Skvorecký megfesti az 1948 utáni csehszlovák társadalom panorámáját. Az alaptörténet vázát úgyszólván rogyásig megrakja párhuzamos eseményekkel, melléktörténetekkel, amelyeknek színhelye Prága, Bécs, egy észak-amerikai egyetemi városka, szereplői pedig írók, újságírók, pártfunkcionáriusok, diákok, popzenészek, katolikus hívők, parasztok, csehek, oroszok, amerikaiak, osztrákok és főleg nők, szépek, fiatalok, öregedők, okosak és buták, angyalok és szörnyetek.

Ennek a Smirickýnek ugyanis – akárcsak némely Kundera-hősnek – egyetlen igazi szenvedélye a másik nemhez fűződik. Amúgy pedig – jóllehet megvan a véleménye a körülötte zajló történelemtől – óvakodik részt venni korának küzdelmeiben. Nem is titkolja, hogy fél az elkötelezettséggel járó bonyaldalmaktól, sőt a maga védelmében még kisebb-nagyobb hazugságoktól, megalkuvásoktól, alkalmi dísznóságoktól sem riad vissza. Pártonkívüli értelmiségi ő, a rendszernek legalább annyira haszonélvezője, mint titkos kritikusa. V. Detre Zsuzsa az utószóban „*egoista fráternek*” nevezi. Tegyük hozzá, hogy Smirický címikus, a szónak szinte klasszikus értelmében: az értékekkel tisztában lévő, ám azokat saját magatartásában nem érvényesítő, életélvező „fráter”. Mint ilyen, meglehetősen ellenszenves kell legyen, valójában mégsem az, mert van egy tulajdonsága, ami kiemeli erkölcsileg jobb minőségű kortársai közül is: lát, és ezáltal láttat. Az időrendnek fittyet hányó, merőben képzettársításos szerkezeten kívül az ő első személyben elbeszélő és kommentáló figurája, keserű szarkazmusa s az 1968. augusztusi napok ábrázolásakor kirobbanó meglepő pátosza szorítja gátak közé a roppant cselekményfolyamot.

Skvorecký könyve zseniális, bár irodalmilag nem makulátlan. A szerkezet olykor túlterhelt, bizonyos epizódok – például Arasidov szovjet író bécsi fellépése vagy az omszki vendégek prágai városnézése – némiképp szervesetlenek, nem is szólva arról, hogy éppen

az oroszok ábrázolásában – s melleleg az amerikai baloldaliakéban – a szerző olykor egészen olcsó klisékbe csusszan bele. Ilyenkor mintha cserbenhagyná írói tárgyilagossága, amelynek pedig egyebek között legalább nyolc ragyogóan megrajzolt kommunisztípust köszönhetünk.

V. Detre Zsuzsa káprázatos fordítói teljesítményt nyújt. Egyaránt uralja a funkcionáriusi bikkfanyelvet, a vallásos retorikát, a köznyelvi argót és az értelmiségi szövegelést. Pompásan adja vissza a szovjet allúziókat – egyetlen szerény megjegyzésem e tekintetben, hogy a BERLIN BUKÁSA című szovjet filmet a magyar nézők annak idején BERLIN ELESTE-ként ismerték. Kicsit következtelennek tűnik az újságnevek írása: így például a *Lidová Demokrace Népi Demokráciára*, a *Literární Listy Irodalmi Újságra* fordítódik, míg a *Rudé Právo* megmarad eredeti cseh változatában. Én ez utóbbi megoldást helyeslem. Elvégre a *Népszabadságot* sem szoktuk *Volksfreiheitre*, *Liberté du peuple*-re vagy *Narodnaja Svoboda*ra átültetni.

A szerkesztőnek – Kortvélyessy Klárának – pedig, akinek nyilvánvalóan része volt e ragyogó munkában, figyelmébe ajánlom, hogy a 380. oldalon két bekezdés összeolvad, és egy-két mondat alighanem hiányzik, mert a buja Liza szeretkezés közben hirtelen az amerikai emigráns öreg Kohn úrrá lényegül át. Valamint: a fűlszöveg és az utószó Skvorecký-re vonatkozó adatai sincsenek teljes összhangban egymással.

Mindezt arra az esetre tenném szóvá, ha a CSODA megérné a második kiadást, ami könyvkiadásunk jelen állapota mellett valóságos csoda lenne. El tudnék képzelni egy másik varázslatot is: a GYÁVÁK című regényt az Írók Boltjának kirakatában. Skvorecký érdemtelenül kevésbé ismert szerző – 1969-ben kezdődő kanadai emigrációja elszigetelte, s ezért nem arathatott akkora nemzetközi sikert, mint a nála érzésem szerint kevésbé jelentős, ám Párizsban élő Kundera, vagy a bécsi illetőségű Kohout. Németországban – mint sok más kelet-európai csodára – őreá is Hans Magnus Enzensberger figyelt fel, és ő adta ki 1987-ben a GYÁVÁK-at *Die Andere Bibliothek* című sorozatában – melleleg ugyanabban, amelyben a PUSZTÁK NÉPE és az ÉDES ANNA is megjelent.

Dalos György